

Vetenskapliga kontroverseroundvikliga i dagens samhälle

Viktigt att lära av dem – risk för kunskapsförakt hos allmänheten

MARGARETA HALLBERG, professor i vetenskapsteori, institutet för idéhistoria och vetenskapsteori, Göteborgs universitet
margareta.hallberg@hum.gu.se

Ett fenomen som tycks öka i det moderna samhället är kontroverser där forskare är inblandade. Vetenskapliga kontroverser handlar om oenighet bland forskare, vilka gör anspråk på kunskap om samma fenomen.

För vetenskapsteorins del har detta lett till ett intresse för att förstå varför kontroverser uppkommer, hur de utvecklas och avslutas.

Under de senaste decennierna har ett tämligen stort antal kontroversstudier genomförts både internationellt och här i Sverige [1]. Många av dem berör det medicinska kunskapsområdet, vilket naturligt nog kan förklaras med att frågor om hälsa och ohälsa i hög grad angår de flesta medborgare och att kontroverser inom detta område därför både väcker uppmärksamhet och är angelägna att finna en tillfredsställande lösning på.

I denna artikel görs först en allmän karakteristik av kontroverser, och därefter presenteras forskningsprogrammet »Kontroversstudier«. Artikeln avslutas med några funderingar kring hur forskarsamhälle och praktiker kan förhålla sig till de insikter som kontroversstudier ger.

Interna och publika kontroverser

Vetenskapen har i alla tider kantats av dispyter och konflikter om kunskapsfrågor. Det kan röra sig om vilken teori som bäst förklarar ett fenomen, hur data ska tolkas, vad som är tillräcklig evidens, vilka mätmetoder som är tillförlitliga, hur säkra vissa funna samband är. Många menar att oenigheter av detta slag driver kunskapen framåt och att de därför är hälsosamma även om de tillfälligt kan vara nog så besvärliga.

En kontrovers uppstår om oenigheten fördjupas och delar en forskargrupp eller ett ämnesområde i minst två motsatta läger.

Vissa kontroverser förekommer främst eller enbart i vetenskapsinterna – alltså tämligen isolerade – sammanhang utan egentlig spridning till andra än de direkt inblandade forskarna. Interna kontroverser av detta slag är varken nya eller ovanliga i vetenskapliga sammanhang, och det är svårt att avgöra om de ökat eller inte. Ibland utvidgas dock dessa interna kontroverser

till att omfatta fler forskare och/eller discipliner, och ibland når de också utanför vetenskapssamhället.

Andra kontroverser följer redan från början ett annat mönster där frågan under debatt snabbt når spridning bortom de närmast berörda eller till och med initieras av andra aktörer än forskare. Sådana publika kontroverser får ett betydligt större genomslag och väcker uppmärksamhet långt utanför den begränsade forskargruppen. De leder till att de stridande parterna attraherar nya anhängare, ofta både med och utan expertkunskap i frågan. Kontroversens kärnfråga engagerar alltså både fler och andra aktörer än de ovan beskrivna, vilket hänger samman med att frågan i högre grad uppfattas ha direkta konsekvenser för individer och samhälle. I många fall debatteras tvistefrågan i medierna, vilket ger den extra bränsle. Kontroversen väcker starka känslor och skapar ofta oro hos medborgare som inte vet vad de ska förlita sig på.

Exempel på kontroverser av detta slag finns det gott om inom det medicinska området. Det psykiatriska fältet har länge kantats av kontroverser om diagnostik och optimal behandling, och nyligen har konflikter blossat upp om bl a DAMP/ADHD och evidensbaserad medicin.

Under senare år har flera andra frågor som direkt handlar om hälsa och hälsorisker eller som har medicinska infallsvinklar lett till debatter och strider som bär kontroversens signum: utbrändhet, kost, fetma, mammografi, kärnavfall, elöverkänslighet, östrogen, antibiotika, vaccinationer, snus, mobiltelefoni etc.

Det gemensamma för dessa många och olika frågor är att det finns, eller skapas, en osäkerhet i synen på om det finns en ökad hälsorisk. Råd och anvisningar förändras, experter talar mot varandra, nya forskningsrön kullkastar tidigare uppfattningar. Frågorna angår människor på ett påtagligt sätt och har en uppenbar samhällsrelevans, men motsägande uppgifter gör människor osäkra. Vad ska man tro på om inte ens experter är eniga?

Vetenskapsteorin intresserar sig för både interna och publika kontroverser, men för beslutsfattare, praktiker och allmänhet är det i regel de publika kontroverserna som väcker störst uppmärksamhet, samtidigt som man söker en tillfredsställande lösning.

Fler kontroverser när vetenskapens roll i samhället förändras

Ett sätt att förklara ökningen av (åtminstone publika) kontroverser är att vetenskapens roll i samhällsutvecklingen förändrats. Idag är de flesta samhällsproblem beroende av vetenskap-

SAMMANFATTAT

Vetenskapliga kontroverser kan vara att vetenskapens roll i det moderna samhället förändrats; vetenskaplig kunskap behövs för att hantera dagens samhällsproblem.

Många studier av kontroverser har rört det medicinska kunskapsområdet: frågor om hälsa/ohälsa berör de flesta medborgare, medicinska kontroverser blir därför uppmärksammade, och det är också angeläget att lösa dem.

Exempel på sådana kontroverser

är DAMP/ADHD, utbrändhet, östrogensubstitution i klimakteriet och MPR-vaccin.

Vetenskapsteorin bedriver studier av kontroverser, t ex inom ramen för forskningsprogrammet »Kontroversstudier«. Syftet med kontroversstudier är snarare att undersöka än att värdera, dvs att belysa processer som leder till att påståenden betraktas som sanna.

Risken finns att kontroverser skapar tvivel på forskningens värde – i värsta fall som kunskapsförakt hos allmänheten.

lig kunskap för att kunna hanteras. Vetenskapen är inte en angelägenhet för enbart forskare utan för många aktörer inom många områden. På så sätt har vetenskapen blivit en arena för motstridiga intressen och anspråk, och den har blivit viktig att erövra.

Att kontroverser uppträder kan därför förstås som ett uttryck för en ökande interaktion mellan vetenskap och samhälle. Å ena sidan kan meningsskiljaktigheter i forskarvärlden få stora konsekvenser utanför forskarvärlden; å andra sidan efterfrågar samhällets olika instanser ofta forskares kunskaper och vetenskapliga svar för att kunna hantera frågor på ett så rationellt och säkert sätt som möjligt.

Kontroverser kan även uppkomma på grund av att politiker, praktiker och allmänhet missförstår forskningens resultat och tolkar dem alltför bokstavigt eller till egen fördel. Så kan t ex larmrapporter signalera eller till och med överdriva faror, skilda uppfattningar polariseras för effekternas skull och aktiva medier med känsla för dramaturgi bidra till att motsättningar mellan, i vårt exempel, forskare förstoras. I den mån forskare utan större medievana intervjuas eller deltar i debatter kan de bli alltför defensiva och »akademiska« i sina svar för att lugna reportrar och åhörare, med konsekvensen att oro och oklarheter ökar.

En annan omständighet som på goda grunder kan antas påverka förekomsten av kontroverser är att forskningen i takt med att den blir alltmer specialiserad genererar expertis inom såväl fler som mer avgränsade frågor. Som en följd finns det både mer och fler aspekter att strida om. Forskare som hävdar olika saker kan t ex var och en ha delvis rätt men ändå sakna helhetsbild av ett givet problem. Olika grupper har därmed möjlighet att förlita sig på och hänvisa till just det forskningsresultat som stöder deras respektive sak, vilket kan leda till motsatta uppfattningar om bästa lösning.

För att komma till rätta med det problem forskarnas oenighet handlar om föreslås gärna mer och bättre forskning som förväntas ge ett säkert kunskapsunderlag och en bättre informerad och upplyst allmänhet.

Kontroverser i vetenskapsteoretiskt perspektiv

Dessa och liknande sätt att förstå kontroverser och varför de ökar är både träffande och rimliga. Ibland tycks de emellertid förutsätta även andra antaganden som är problematiska för den moderna vetenskapsteorin. Dels betraktas publika kontroverser där forskare är inblandade snarare som ett samhällsproblem i demokratier än ett problem i vetenskapen själv. Om bara vetenskapens autonomi var större och forskarna lämnades mer i fred, skulle smärre och övergående kontroverser stanna inom den vetenskapliga domänen och snarare berika kunskapsutvecklingen än störa den.

På så sätt får instanser utanför forskningen ta på sig både ansvar och skuld för att dispyter fördjupas.

Dels antas ofta att det rör sig om bristfällig eller dålig vetenskap hos den ena forskargruppen. Problemet finns alltså inte i den »riktiga« vetenskapen. Det handlar i stället om vissa forskares misstag eller felslut, vilka så småningom korrigeras av den segrande parten. Den part som till slut vinner, vinner också allt och hade dessutom rätt hela tiden.

Med ett modernt vetenskapsteoretiskt perspektiv ser man emellertid annorlunda på kontroverser. Förhållandet mellan vetenskap och samhälle betraktas som mer intrikat än i ovanstående tankefigur, och likaså menar man att synen på dålig respektive god vetenskap är alltför förenklad. Hela frågan om kontroverser i vetenskapen blir därmed mer komplicerad, vilket hänger samman med vissa teoretiska antaganden om kunskapsproduktionens allmänna villkor.

»Mellan verklighet och kunskap finns forskning. Forskning är i allt väsentligt en aktiv process där kunskap inte är en ren återgivning av obestridliga fakta.«

Om vi till att börja med dröjer något vid relationen vetenskap och samhälle förstår vi denna som dubbelriktad. Vetenskap och samhälle samproduceras [2]. Enkelt uttryckt, men inte lika enkelt att omfatta, finns inte bara vetenskapen i samhället utan det omvända gäller också. Att samhälle och vetenskap samproduceras innebär att den aktivitet som vetenskapen utgör skapar avtryck i sociala mönster och samhällelig organisering och vice versa: kultur och social organisering bidrar till att ordna vetenskapen. Samproduktionstermen syftar även på att de teorier, tekniker och instrument som producerar kunskap har en social grund. Det innebär att all kunskap har såväl ett epistemiskt (teoretiskt eller kognitivt) som ett socialt ursprung.

När en kontrovers uppkommer är det med denna syn således problematiskt att ställa vetenskap mot samhälle – i stället är de djupt involverade i varandra och påverkan är ömsesidig. Aktörer utanför forskningen kan på egen hand varken driva eller tilldelas ansvar för att en vetenskaplig kontrovers uppträder; kunskapen måste vara omtvistad också bland forskare.

Den moderna vetenskapsteorin menar alltså att kontroverser där forskare är involverade både förutsätter och demonstrerar att kunskapsläget är osäkert, inte bara att samhällets olika aktörer har problem med att hantera forskares skilda uppfattningar. Det osäkra kunskapsläget gäller generellt, dvs båda parter i kontroversen laborerar, i mer eller mindre grad, med tolkningsbara data.

Mellan verklighet och kunskap finns forskning. Forskning är i allt väsentligt en aktiv process där kunskap inte är en ren återgivning av obestridliga fakta. Inte heller är det enbart vetenskapliga metoder eller rationella tankeprocesser som leder till kunskap. I stället är kunskap ett resultat av olika tolkande, modifierande och manipulerande processer. Dessa inbegriper såväl forskares kompetens att tyda data genom att bemästra metoder och teknologier (instrument, statistik, maskiner etc) som de sociala villkor alla aktörer är underställda.

En mer tillspetsad formulering är att kontroverser uppkommer på grund av att den vetenskapliga kunskapsproduktionen alltid är behäftad med viss osäkerhet. Om två parter strider om hur ett fenomen ska förklaras finns det alltså osäkerhetsfaktorer i bådas förklaringar. Utgången av en kontrovers avgörs därför inte av vilken part som definitivt löser kunskapsfrågan och undanröjer alla tvivel. En sådan lösning vore, med vetenskapsteorins syn på saken, inte heller möjlig. Det kvarstår alltid ett mått av osäkerhet, vilket i sig betyder både att konflikten kan blossa upp igen och att svaret på kontroversens kärnfråga inte är absolut utan kunde ha blivit annorlunda.

För att till fullo greppa innebörden av den moderna vetenskapsteorins syn behöver man ge sig in i en del resonemang som finns utvecklade inom det forskningsområde som kallas vetenskapsstudier [3-5], där forskningsprogrammet »Kontroversstudier« har sitt upphov. Den intresserade läsaren hänvisas till någon av de referenser som ges i denna artikel.

Utän att här kunna gå in på detaljer menar man, något förenklat, att kunskap bildas av människor som tolkar, förstår och förklarar natur och samhälle. Människor är inte (enbart) rationella aktörer som med absolut precision direkt och exakt lika tolkar data. Trots avancerade metoder, tekniker och maskiner och

därtill analytisk noggrannhet finns utrymme för tolkningsflexibilitet; därför finns det alltid kvar en osäkerhetsaspekt i det som kommer att accepteras som kunskap. Inom detta område utmanas alltså det mer konventionella betraktelsesättet som förlägger problemet med osäker kunskap till samhällsnivån.

Här utmanas också idén att kontroverser orsakas av dålig vetenskap. Visserligen förekommer forskning som inte håller tillräcklig kvalitet, som är etiskt eller politiskt tvivelaktig, som är slarvigt utförd eller dåligt underbyggd. I vissa fall kan också spektakulära forskningsrön skapa social oro och utgöra grogrund för kontroverser. Men sådan forskning är mindre vanlig i kontroverssammanhang än man kanske föreställer sig.

Att det förhåller sig så hänger ihop med en annan central tanke inom kontroversstudier, nämligen att vetenskapen är social och kollektiv. Vetenskapliga kontroverser handlar (som vi såg ovan) om oenighet bland forskare som gör anspråk på kunskap om samma fenomen. För att resa kunskapsanspråk som accepteras som sådana av forskarsamhället behöver forskarna på respektive sida åtminstone initialt vara respekterade och betraktas som skickliga av i varje fall några kolleger för att en kontrovers ska bli följden av oenighet – i annat fall rör det sig snarast om någon ostyrig person som tar till orda på egen hand.

Förtroende, tillit och kollegial bedömning är (liksom i andra forskningsområden) avgörande för hur en forskare eller forskargrupp betraktas. Om forskaren/gruppen med avvikande mening inte har kollektivets förtroende, »inte betraktas som skicklig«, är det svårt att attrahera andra forskare till stöd för dess sak. Kolleger drar sig då snarare undan, vill ogärna förknippas med forskaren ifråga, tvistefrågan tystas ner eller lever sitt eget liv i en mycket begränsad grupp. Men om forskaren åtnjuter förtroende i forskarsamhället, publicerar sig i respekterade tidskrifter, leder forskningsprogram, anlitas som bedömare av artiklar etc, är det sannolikt att också forskningsresultaten bedöms som trovärdiga även om de kommer att utgöra ena sidan i en kontrovers.

Bristande tillit behöver dock inte ha med dålig forskning att göra utan kan uppkomma av andra skäl. En forskare/forskargrupp som utgår från en viss teoretisk övertygelse kan korrekt utföra experiment och tillämpa god och säker metodik och ändå misslyckas med att finna belägg för sin teori. Förtroendet för forskaren avtar om hon/han av kollektivet uppfattas som alltför envis och egensinnig och svår att samarbeta med. Även den status som teoretiska utgångspunkter – både inom och mellan discipliner – tilldelas kan variera, vilket också bidrar till bedömningen av enskilda forskares och forskargrupperns trovärdighet. Likaså kan ett i förhållande till samtidens uppfattningar klandervärd etiskt eller politiskt ställningstagande misstänkliggöra en forskare, även om vederbörandes forskning i strikt vetenskapligt avseende är fullt acceptabel.

Tillit och förtroende består av flera komponenter som inte hänger samman enbart med forskningsmetodik.

Att studera kontroverser

I samband med att en kontrovers uppstår och olikheter i perspektiv uppenbaras, öppnas forskarsamhället för insyn på ett

»Forskning har en självklar och central plats i det moderna samhället och forskares utbildning i och erfarenhet av vetenskapligt arbete ger dem färdigheter och kunskaper som andra aktörer saknar.«

annat sätt än under lugnare perioder. Normalvetenskap karakteriseras av att grundvalsfrågor sällan debatteras av forskarna själva, eftersom mycket måste tas för givet för att forskningen ska flyta på.

En kontrovers däremot leder till att en speciell granskning av motståndarens argument initieras samtidigt som de egna argumenten också måste slipas för att kunna möta den andra sidans ifrågasättanden. Genom att implicita antaganden av teoretiskt eller till och med metafysiskt slag blottläggs, metodologiska principer diskuteras mer ingående än annars och mätinstrument och slutsatser blir föremål för kritisk diskussion, uppstår en möjlighet att fördjupa kunskapen om vetenskapens egen dynamik.

För den som studerar en kontrovers är alltså argumenten i kontroversen viktiga att granska. Forskning om hur kontroverser uppkommer, utvecklas och avslutas nöjer sig emellertid vanligen inte med en analys av de faktiska argumenten. Det är också angeläget att studera forskarnas, eller i förekommande fall forskningsområdenas, status i den vetenskapliga hierarkin och det förtroende de åtnjuter i samhället, vilka intressen de stridande forskarna kan ha av kontroversens utgång, vilka krafter eller grupper utanför vetenskapen som eventuellt kan ha intresse av en viss utgång av frågan och vad som står på spel i ett större sammanhang.

Syftet med kontroversstudier är att undersöka snarare än att värdera. Som analytiker tar man således inte ställning till sanninghalten i forskarnas påståenden, utan strävar i stället efter att belysa de processer som leder fram till att påståenden når status som sanna. Tillsammans med antagandet att kontroverser uppkommer i högst normal forskning och inte på grund av att ena parten begått allvarliga misstag, blir opartiskhet och symmetri en metodologisk konsekvens. Opertiskhet och symmetri förutsätter varandra och handlar om ett förhållningssätt till kontroversens kunskapsfråga.

Medan opartiskhet följer av att kontroversforskaren i annat fall själv hade blivit part i kontroversen, innebär symmetri att båda parter argument och position kan förstås på i princip samma sätt. Båda parter antas ha goda skäl för sin ståndpunkt, tillämpa av vetenskapsområdet accepterade metoder och utföra sin forskning i enlighet med rådande konventioner. Det är med andra ord inte så att enbart den part som föreslår den lösning på kontroversen som blir accepterad har rationella skäl för sin position, medan den andra saknar sådana skäl. Tvärtom visar sig båda alternativen vara välgrundade utifrån respektive parts utgångspunkter, samtidigt som de är ömsesidigt uteslutande.

Att tolkningar av data ändå blir motsägande har att göra med att tolkningsflexibilitet och osäkerhet följer i forskningens spår.

Konsekvenser av kontroversstudier

Förutsatt att kontroversstudier har rätt i den meningen att kontroverser är oundvikliga på grund av de villkor för den vetenskapliga kunskapsproduktionen som diskuterats ovan, blir frågan hur man kan och bör handskas med kontroverser. Särskilt publika kontroverser handlar ofta om samhällsrelevanta frågor som berör såväl forskare som politiker och allmänhet. De visar på något fundamentalt i den vetenskapliga kunskapsproduktionens villkor som är av vikt att förstå för att inte idealisera vetenskapen och skapa orealistiska förväntningar på vad den kan åstadkomma.

Insikten som följer av detta är dock inte att den vetenskapliga verksamhetens utövare ska nedvärderas eller att forskningsresultat jämföras med vilka uppfattningar som helst. Forskning har en självklar och central plats i det moderna samhället och

»I annat fall riskerar kontroverser att skapa tvivel på forskningens värde och i värsta fall slå över i kunskapsförakt hos medborgarna.«

forskarens utbildning i och erfarenhet av vetenskapligt arbete ger dem färdigheter och kunskaper som andra aktörer saknar. Mer och bättre forskning kring allt fler företeelser, fördjupad kunskap om forskningsläget hos praktiker och en välutbildad allmänhet är i ett samhällsperspektiv önskvärda målsättningar.

Men även om dessa mål uppnås kan forskning inte leverera helt säkra resultat. Inte heller går det att förhindra att det som nyss var en utbredd och vedertagen föreställning plötsligt kullkastas.

Förskrivning av östrogen till kvinnor i klimakteriet är ett exempel från det medicinska kunskapsområdet som kan illustrera problemet. Utan att ha studerat händelseförloppet och därmed utan möjlighet att kunna diskutera exakt vad som skedde förefaller det som om förskrivningen byggde på erfarenhet och kunskap utifrån jämförande studier och analyser och – i korthet – god vetenskap. Mot bakgrund av ytterligare data, som tolkades i en socialt inramad forskningskontext, blev förskrivningen plötsligt ifrågasatt. En som det förefaller i allt väsentligt accepterad behandling som det funnits ett utbrett förtroende för bland medicinsk expertis blev alltså snabbt föremål för omprövning.

Inom klinisk medicin uppstår ett särskilt komplicerat problem med omtvistad kunskap. Allmänheten har vanligen stort förtroende för vetenskapen och är dessutom utlämnad till experternas rekommendationer, eftersom det är omöjligt för en lekman att sätta sig in i forskningens alla detaljer och följa dess olika turer på egen hand. Patienter måste förlita sig på läkarens ordinationer och på att det finns både vetenskapligt stöd och klinisk erfarenhet bakom en viss åtgärd.

Om grunderna för behandling blir ifrågasatta kan en förtroendeklyfta uppstå mellan läkare och patient, vilken kan utvecklas till allmän misstro mot expertis.

Dessutom är det så att konsensus bland forskare ofta tar tid att uppnå, medan nyheter färdas snabbt. En alarmerande artikel i en vetenskaplig tidskrift kan t ex rapporteras i medierna samma dag som den publiceras, och experter förväntas uttala sig om innehållet utan att forskarsamhället hunnit ta till sig de nya rönerna och fått möjlighet att kontrollera och tyda dem.

Ett exempel på detta finns i ett pågående forskningsprojekt som leds av undertecknad. Projektet handlar om händelseutvecklingen i samband med publiceringen av en brittisk studie där Wakefield hävdade ett möjligt samband mellan MPR-vaccination (trippelvaccination) och autism [6]. Studien väckte stor uppmärksamhet och ledde till en dramatisk nedgång i vaccinationsfrekvens framför allt i Storbritannien men även i Sverige och andra länder. Följden blev att antalet fall av mässling ökade.

Trots att artikeln då den publicerades endast hävdade att man funnit anledning att ana ett samband blev alltså effekterna betydande. Innan ytterligare studier, främst epidemiologiska, kunde genomföras och (såsom det nu förefaller) helt avfärdade kopplingen hann medier, föräldragrupper och andra anhängare till studiens resultat mobilisera motstånd mot MPR-vaccination. Och trots att konsensus tycks uppnådd bland experter och myndigheter och att vaccinationstalen inte längre sjunker, består misstron mot MPR-vaccin inom vissa grupper, inkluderande ett antal kliniker (t ex Wakefield själv) [7].

Exemplet med MPR-vaccin illustrerar ytterligare en aspekt av kontroverser som kontroversstudier noterat: Det är mycket

ovanligt att forskare som är indragna i en kontrovers övertygas av motståndarens argument, ändrar sig och byter sida [8]. Förutom att det tyder på att kontroverser sällan blir rationellt, vetenskapligt, lösta utan antingen dör ut eller blir föremål för förhandling av olika slag, vilket innebär en påtvingad lösning för den förlorande sidan (s k stängning), signalerar det även att de kan blossa upp igen.

Om det är ett riktigt antagande att kontroverser ökar och att utgången av en kontrovers heller inte undanröjer alla tvivel, är alltså mer och bättre forskning inte ett tillräckligt medel för att minska problemet med osäker kunskap. Utöver ytterligare forskning behövs en mer nyanserad syn på vad forskning är, under vilka villkor den utförs och vad den kan åstadkomma. I annat fall riskerar kontroverser att skapa tvivel på forskningens värde och i värsta fall slå över i kunskapsförakt hos medborgarna.

Hur medicinen kan förhålla sig till kontroverser

Med ett vetenskapsteoretiskt perspektiv på vetenskapens natur kan kontroverser inte undvikas. Hur det medicinska vetenskapsområdet ska möta denna oundviklighet är inte enkelt att avgöra.

Som framgått ovan är kontroverser av olika slag, och de involverar olika discipliner och drivs av olika aktörer. Förhållningssättet från medicinens sida beror åtminstone delvis på mellan vilka parter kontroversen utspelar sig. I kontroverser där båda har medicinsk kompetens men står mot varandra i tolkningen av data, förväntar man sig acceptans även av den motsatta partens argument. Om så är fallet kan kontroverser vara fruktbara, föra forskningen framåt och även stärka sammanhållningen inom det medicinska området.

Ofta visar det sig emellertid i praktiken vara mer komplicerat, och beskyllningar om intellektuell ohederlighet, fördomar och partiskhet, bristande analytisk skärpa och liknande är inte ovanliga [9]. Då kan oenigheten leda till än större motsättningar och skapa djupa sår i forskarsamhället, sår som kanske aldrig riktigt läker.

I kontroverser kring en medicinsk fråga där den andra parten representerar ett annat vetenskapsområde, t ex ett samhällsvetenskapligt, eller utgörs av en grupp utanför forskarsamhället, t ex patientorganisation eller alternativmedicin, ställs ofta det medicinska områdets kunskapsanspråk mot andras. För medicinens del är det av vikt att precisera innebörden av medicinsk expertis. Vad expertis innefattar och betyder diskuteras idag flitigt inom vetenskapsstudier [10]. Forskningen om expertis visar att expertis tar lång tid att uppnå och förutsätter avsevärt mer än litteraturstudier, kunskapsöversikter och manualer.

Ett annat sätt att uttrycka samma sak är att vetenskaplig kunskap bara utgör en del av expertis. Sådant som övning, träning, praktiskt handlande, erfarenhet och skicklighet och »blick« för väsentligheter liksom kollegialt utbyte och kritik bidrar till att konstituera expertis.

Vad gäller just det medicinska området tillkommer också klinisk erfarenhet och möten med patienter. Även om den medicinska professionen och vetenskapen alltid kommer att begå misstag, tvingas ändra tidigare rekommendationer, överge

»Intresseorganisationer och sociala rörelser liksom personer med erfarenheter från andra områden än forskning bidrar ofta med synsätt och aspekter på kontroversen, och detta förtjänar att tas på stort allvar.«

etablerade rutiner och hamna i kontroverser finns här både skicklighet och erfarenhet samt kollegialt förankrad kunskap. Och även om det medicinska kunskapsområdet alltid kommer att vara behäftat med osäkerhet, finns i de flesta fall ingen motsvarighet till medicinsk expertis kring ohälsa och sjukdom hos andra vetenskapsområden eller alternativa projekt.

Detta innebär dock inte att annan relevant expertis för frågor inom det medicinska området skulle saknas. Tvärtom deltar ofta experter från olika områden i många av de publika kontroverser som har diskuterats i denna artikel; förutom medicinsk expertis även experter från andra fält.

I vissa fall ställs expertis från ett område, som det medicinska, mot expertis från ett annat, t ex det samhällsvetenskapliga. Också samhällsvetare har eller kan ha expertis enligt ovan, dvs lång inskolning i att förstå och förklara samhällsfenomen, erfarenhet och skicklighet, blick för väsentligheter, kollegialt förankrad kunskap etc. När expertis ställs mot expertis görs ofta olika tolkningar av grundproblemet, t ex om det främst är socialt eller biologiskt orsakat.

Det är väsentligt för utfallet av en kontrovers att expertis erkänns som sådan även om den härrör från ett annat fält än det medicinska.

Att framhålla expertis innebär emellertid inte att andra perspektiv eller förutsättningar är ogiltiga. Intresseorganisationer och sociala rörelser liksom personer med erfarenheter från andra områden än forskning bidrar ofta med synsätt och aspekter på kontroversen, och detta förtjänar att tas på stort allvar. Utmaningen för det medicinska vetenskapsområdet när kontroverser uppkommer är att acceptera att osäkerhetsfaktorer ryms i alla kunskapsanspråk, dvs också de egna.

Insikten om att svar aldrig kan vara absoluta – däremot mer

eller mindre välgrundade – kan öppna för en bättre beredskap att hantera den tolkningsflexibilitet som finns i kunskapsö-kandet.

■ *Potentiella bindningar eller jävsförhållanden: Inga uppgivna.*

Kommentera denna artikel på www.lakartidningen.se

REFERENSER

- Hallberg M, Bragesjö F. Konflikt eller konsensus? Om kontroversstudier som forskningsfält. Stockholm: Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap; 2003.
- Jasanoff S, editor. States of knowledge: the co-production of science and social order. London: Routledge; 2004.
- Collins HM. Changing order: replication and induction in scientific practice. With a new afterword. Chicago: The University of Chicago Press; 1992.
- Barnes B, Bloor D, Henry J. Scientific knowledge: a sociological analysis. London: Athlone; 1996.
- Yearley S. Making sense of science: understanding the social study of science. Thousand Oaks, Ca/London: Sage; 2005.
- Wakefield AJ, Murch SH, Anthony A, Linnell J, Casson DM, Malik M, et al. Ileal-lymphoid-nodular hyperplasia, non-specific colitis, and pervasive developmental disorder in children. *Lancet*. 1998;351(9103):637-41.
- Bragesjö F, Hallberg M. Vetenskaplig kunskap som problem för beslutsfattare och praktiker? Exemplet mässlingsvaccination. *Socialvetenskaplig tidskrift*. 2006;13(3): 228-42.
- Brante T. Kontroversstudier – ett forskningsprogram. Del 2. VEST – tidskrift för vetenskapsstudier. 1990;(4):3-17.
- Brante T, Hallberg M. Brain or heart? The controversy over the concept of death. *Soc Stud Sci*. 1991; 21(3):389-413.
- Collins HM, Pinch T. *Dr Golem. How to think about medicine*. Chicago/London: The University of Chicago Press; 2005.